

Istorijos patirtis ir refleksija Valkininkų krašto žmonių pasakojimuose

LINA BŪGIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Remiantis 2011–2012 m. lauko tyrimų metu Valkininkų apylinkėse surinkta medžiaga, straipsnyje mėginama apžvelgti, kaip individualiuose autobiografiniuose pasakojimuose perteikiama istorinė žmogaus patirtis: kas prisimenama ir kas nutylima, su kuo pasakojime tapatinamasi (kieno pusė palaikoma konflikto atveju), kokios detalės pasakotojui atrodo svarbios, kokios raiškos priemonės pasitelkiamos ir ką visa tai sako apie jį patį. Analizuojama ne tik, ką žmogus prisimena; itin daug dėmesio skiriama ir kaip pasakotojas visa tai reflektuoja: kodėl pasakojami dalykai kalbėtojui atrodo reikšmingi, kaip sukaupta patirtis yra jo įprasminama ir t. t. Autobiografinius pasakojimus vertinant ne istoriko, bet folkloristo požiūriu, labiau rūpinamasi ne objektyvios tiesos atskleidimu ar kokia nors sukaupytą prisiminimų verifikacija, o būtent subjektyvia jų interpretacija bei įprasminimu.

RAKTAŽODŽIAI: naratyvas, autobiografinis (gyvenimo) pasakojimas, istorinė atmintis, istorijos refleksija.

ISTORINĖS PERIPETIJOS VALKININKŲ KRAŠTO ŽMONIŲ ATMINTYJE

Vykdam projektą „Atmintis ir tapatybė: multikultūrinių pasienio bendruomenių tyrimas“ nemaža dėmesio teko skirti Valkininkų kraštui – pačiam miesteliui ir apylinkiniams kaimams. Nūdienos žmogui galėtų pasirodyti netgi keistoka: juk Valkininkai – Varėnos rajono šiaurėje, iki Lietuvos sienos dar apie trys dešimtys kilometrų. Koks gi čia pasienis? Tačiau pasigilinus į permainingą Valkininkų kraštą, kaip ir visos rytų Lietuvos, istoriją, darosi akivaizdu, kad tarpukariu Valkininkus ne tiktai pasienio, bet ir užsienio miesteliu (žvelgiant iš tuometinės Lietuvos pusės, pavyzdžiui, nuo Kauno) buvo galima laikyti. 1920 metais okupuoti lenkų, Valkininkai drauge su Vilniumi ir visa Vilnija kone du tarpukario dešimtmečius priklausė Lenkijai. Vėliau, 1939 metais, formaliai grąžinus Vilnių Lietuvai, į šį kraštą trumpam įžengė Lietuvos Respublikos kariuomenė. Dar vėliau užėjo sovietai, paskui – karas ir nacistinės Vokietijos okupacija, o pokariu – jau sovietinis režimas ir represijos. Ypač permainingas buvo 1939–1941-ųjų laikotarpis, kai per

porą metų net keturis kartus spėjo pasikeisti valdžia, o žmonės buvo priversti stebėti per jų žemę žygiuojančias keturių skirtingų valstybių kariuomenes. Kaip apibendrina išsamia, tiek dokumentine medžiaga, tiek gausiais vietos gyventojų prisiminimais pagrįstą knygą apie Valkininkų istoriją parašęs Romualdas Arlauskas, „geografinė padėtis, matyt, lėmė, kad kiek buvo praeityje istorinių verpetų, dramatiškų ir tragiškų įvykių, visi vienaip ar kitaip palietė ir Valkininkus“ (Arlauskas 2005: 13).

Mūsų kalbinti vyresni šių vietų žmonės, gimę maždaug trečiajame XX a. dešimtmetyje ar kiek vėliau, daugelį tų dramatiškų istorinių įvykių galėjo matyti savo akimis. Akivaizdu, kad XX a. istorijos peripetijos daugiau ar mažiau paveikė ir jų gyvenimą, todėl tyrimo metu sukaupuose autobiografiniuose pasakojimuose (vadinamosiose gyvenimo istorijose)¹ jos neišvengiamai atsispindi. Kadangi šis darbas nėra istoriografinis, mus domino ne tiek faktinė medžiaga ar surinktų prisiminimų verifikacija, kiek subjektyvi pačių pasakotojų istorijos interpretacija, padedanti išryškinti jų tapatybę ir pasaulėžiūrą. Nors remtasi iš daugelio valkininkiečių užrašyta informacija, tačiau tyrimo analizei daugiausia pasitelkti penki pasakotojai – trys moterys ir du vyrai. Jų gyvenimo pasakojimai, kurių fragmentai čia cituojami, sudaro tyrimo pamatą. Ypač daug dėmesio būtinai teko skirti itin talentingam pasakotojui, nepaprastai geros atminties ir labai savito požiūrio asmenybei – Pučkornės kaime 1927 metais gimusiam ir dabar netoli Valkininkų, Dėgsnių kaime, gyvenančiam A. B. Su juo buvo bendrauta net tris kartus (ir kaskart bent po kelias valandas). Tai išprusęs, sąmoningas, labai aiškiai savo tautinę, politinę ir religinę tapatybę suvokiantis ir aktyviai ją deklaruojantis žmogus, kritiškai vertinantis daugelį dalykų ir gebantis savo kritinį požiūrį argumentuotai pagrįsti. Beje, tai ir vienas pačių geriausių pasakotojų, kokius lauko tyrimų metu autorei yra tekę sutikti: net ir iš pačių kasdieniškiausių nutikimų ar buitinių dalykų gebantis supinti intriguojantį, sodrų ir įtaigų pasakojimą, o ką jau kalbėti apie jo išgyventas dramatiškas istorines peripetijas! Todėl šio kalbėtojo pasakojimai straipsnyje pristatomi išsamiausiai, o iš kitų pateikėjų užrašyti duomenys yra labiau jų kontekstas (nors ne visada – yra temų, kur dominuoja iš kitų pateikėjų užrašyta medžiaga). Šitaip – koncentruojantis į vieną pasakotoją – dar aiškiau atsiskleidžia pasakojamos istorijos subjektyvumas, jos traktuotės priklausymas nuo pasakotojo gyvenimo detalių, jo nuovokumo, nuo vaizduotės ir proto lankstumo, o galiausiai – nuo iškalbos. Medžiaga tyrimui buvo renkama taikant

.....

1 Folkloristikoje tokius autobiografinius tekstus įprasčiau vadinti *gyvenimo pasakojimais* (*life story*) – matyt, pabrėžiant patį pasakojimą kaip kūrybinį procesą; tuo tarpu antropologų ir istorikų darbuose dažnesnis *gyvenimo istorijos* (*life history*) ar *žodinės istorijos* (*oral history*) terminas (Daugirdaitė 2006: 215).

pusiau struktūrinto interviu metodą, o pats tyrimas remiasi naratyvine analize ir teksto interpretacija.

Gana margaspalvėje tyrimo metu sukauptoje naratyvinėje medžiagoje galima išskirti tokias su Valkininkais ir jų apylinkėmis susijusias ryškiausias istorines temas: 1) etniškumo problema (lietuvių ir lenkų santykiai Lenkijos okupacijos metais, per karą – vadinamųjų kruvinųjų Sekminių istorija – ir vėlesniais laikais); 2) tragiškas žydų bendruomenės likimas; 3) partizanų veikla.

Visos šios temos tokia dramatiško likimo krašte yra nuspalvintos savitais atspalviais ir pasižymi ypatinga lokale specifika. Pagrindinis straipsnio objektas – visų trijų temų refleksija ir interpretacija individualiame autobiografiniame pasakojime.

„PAGAL PASĄ – LENKAS...“ ETNINIŲ SANTYKIŲ INTERPRETACIJOS GYVENIMO PASAKOJIMUOSE

Etniškumo problema, tautinės savimonės ir tapatybės formavimosi procesai Valkininkuose, kaip ir visoje rytų ir pietryčių Lietuvoje, labai specifiški ir pasižymi ilga bei sudėtinga istorija. Daugelį šimtmečių etninė vietinių gyventojų tapatybė, galima sakyti, nebuvo ryškiau apibrėžta. Kalbės (lietuvių ar lenkų) vartojimas čia buvo veikiau ne etninės, bet socialinės priklausomybės rodiklis: turtingesni, juolab kilmingesni gyventojai save laikė lenkais ir kalbėjo daugiausia lenkiškai, nes mokėti šią kalbą buvo prestižo reikalas ir aukštesnio socialinio statuso požymis. Žemesnieji, vargingesnieji luomai (ypač valstietija) kalbėdavo lietuviškai, o nemaža gyventojų dalis mokėjo abi kalbas ir vartojo jas priklausomai nuo situacijos². Po 1920 metų Valkininkų krašte, kaip ir visoje Vilnijoje, įsitvirtino karinė ir civilinė lenkų valdžia, vykdžiusi atkaklią ir nuožmią vietinių gyventojų polonizaciją (buvo lenkinamos lietuvių pavardės, varžomos lietuviškos mokyklos, persekiojami lietuviai mokytojai ir šiaip ryškesnės lietuviškos savimonės žmonės, draudžiama lietuviškai kalbėti oficialiose įstaigose, vykdyti areštai, baudos ir t. t.; plačiau žr. Biržiška 1992; Zinkevičius 1993). Dėl kiekvieno lietuviškumo stiprinimo žingsnio – galimybės mokyti vaikus lietuvių kalba, švęsti tautines šventes, dalyvauti lietuviškose religinėse apeigose ir pan. – vietos žmonėms reikėdavo ilgai ir sunkiai kovoti. O turint omenyje, kad prastose, smėlingose dirvose ūkininkaujantys ir vargingai besiverčiantys valstiečiai lenkų valdžios dar

.....

2 Labai panaši padėtis per visą XIX a. buvo ir visoje etninės Lietuvos teritorijoje. Lietuviškai kalbėjo daugiausia valstiečiai, o bent kiek aukštesnio socialinio sluoksnio atstovai, pavyzdžiui, šlėktos, „vadinę save lietuvių kilmės lenkais“, jei ir mokėdavę lietuviškai, kalbėti ar rašyti šia kalba vengė ir ją bendraudavę tik su valstiečiais (Jurginis 1978: 220).

būdavo apkraunami nemažais mokesčiais, tenka sutikti, jog „skurdus Vilniaus ir Valkininkų kraštas kentėjo dvigubą priespaudą: iš vienos pusės socialinę-ekonominę, o iš kitos – per švietimą, kultūrą ir bažnyčią – nacionalinę“ (Arlauskas 2005: 77). Antra vertus, gilinantis į istorinę medžiagą darosi aišku, kad valdžios taikoma priespauda ir draudimai Valkininkų krašte, galima sakyti, iš dalies turėjo atvirksčią poveikį: visa tai tik stiprino lietuvišką tautinę valkininkiečių savimonę ir žadino norą priešintis prievartiniam lenkinimui³. Antai dar 1928 metais Vilniaus „Ryto“ draugijos lietuvių mokytojų suvažiavimo rezoliucijoje pabrėžta, kad Valkininkų valsčius – visas lietuviškas, nors tikrai lietuviškų mokyklų teturi dvi (Biržiška 1992: 636). Daugelio kaimų valstiečiai, nors ir terorizuojami valdžios jiems skiriamomis didžiulėmis baudomis, ryžtingai atsisakydavo leisti vaikus į lenkiškas mokyklas ir surinkdavo daugybę parašų po peticijomis, reikalaudami lietuviškų mokyklų (Arlauskas 2005: 85)⁴. Tie konfliktai ir skriaudos, patirti dėl galimybės mokytis lietuviškai, dar gyvi vaikystėje juos tiesiogiai išgyvenusių valkininkiečių atmintyje.

Antai jau minėtasis A. B., prisimindamas vaikystę ir mokyklos laikus, sako, esą jam šiandien labai pikta klausytis, kaip Vilniaus krašto lenkai reikalauja lenkiškų mokyklų, universitetų, lenkų kalba užrašytų gatvių pavadinimų. Tokius reikalavimus jis neišvengiamai lygina su iš vaikystės prisimenama situacija Lenkijos okupuotoje gimtinėje.

Aš jum duotau, kap buvom okupuoci... Tep duotau, kap jūs mum davėt: dzvi valandas savaitėj! Taip. Lietuvių kalbos. Ir daugiau nieko. Ale, sako, tai tu būtai griežtas. Ne, tai sakau, ir tai dar reikalavom – ir Varšuvon siuntėm [raštus]⁵, ir viską.

– *Kol išreikalavot tų dviejų valandų?*

– Nu. O nebuvo niekur parašyta [pavadinimai lietuviškai]. Pučkarnėj, kur dabar kaimas, nei Valkinykuose... Niekur lietuviškų užrašų. Olkeniki ciktai... Aš atsimenu... viskų gi žinau (įrašyta 2012 08 03).

.....

3 Tokią, būtent kalbos pagrindu aktyviai besiformuojančią, tautinę lietuvių valstiečių savimonę, tiesa, kalbėdamas apie bendresnį XX a. pradžios visos Lietuvos istorinį kontekstą, Romualdas Grigas vadina „valstybiniu valingumu“ (Grigas 1996: 17). Jis taip pat pažymi, jog iki tol tolerancija kitataučiams garsėjusių „lietuvių nepakantumą visam, kas lenkiška“, kaip tik ir sukūrė aktyvi Lenkijos ekspansija ir juntama „grėsmė, kad lietuviai „sutirps“ galingesnių, agresyvių kaimynų apsuptyje“ (ten pat: 21).

4 Kiek galima spręsti iš istorinių duomenų, rytinėje Lietuvoje tėvams kovoti, kad jų vaikai būtų mokomi lietuviškai, reikėjo dar XIX a. pirmojoje pusėje. Antai 1824 metais Ukmergės apskrities mokyklų prižiūrėtojas, įsakęs visus būtinai mokyti lenkiškai, nurodė „lietuviškai mokyti tik tuos vaikus, kurių tėvai reikalau“ (Jurginis 1978: 221).

5 Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose – užrašytojos patikslinimai. Užrašytojų klausimai rašomi kursyvu. Transkribuojant garso įrašuose užfiksuotus pasakojimus, stengiasi kiek įmanoma mažiau keisti pateiktą kalbą, išlaikyti ryškiausias šnekamosios kalbos ir dzūkų tarmės ypatybes.

Kalbintiems pasakotojams paprastai apmaudu dėl tokių suvaržymų. Pasak daugelio liudijimų, šiame valsčiuje gyvenę beveik vien lietuviai. Tas pats kalbėtojas prisimena epizodą, kaip buvo pasitikta į atgautą Vilniaus kraštą įžengusi Lietuvos kariuomenė. Kariūnai atrode labai gražiai. „O arkliai – ciesiog gražu žiūrėti. Parinkta specialiai – husarai!“ Tuomet jo, dar vaiko, atmintyje įstrigo husarų vado žodžiai. Atvažiuavęs mašina ir iš jos išlipęs, jis nusistebėjo:

– Va, važiuojam važiuojam, ir nei lenkai nepasmaišo, nei ranką pamankštint, nei ką! – Pasakė: – Niekur lenkų nesuscinku.

O ciagi mes vieni lietuviai!.. Nujojo užiminėti iki Eišiškių (2012 08 03).

Vis dėlto lenkiškai kalbančių Valkininkų krašte ir buvę, ir dabar tebesą. Į lietuvius jie žiūrį paniekinamai, vadiną „klumpiaki“. Savo ruožtu lietuviai pravadžiuoja lenkus „gudais“. Mat kalba jų esanti netikra, ne tokia, kokia kalbama Varšuvoje.⁶ Kalbėtojai juokais cituoja vietinių „gudų“ šnekas: „Puidzem aplinkui, ba cia šlapia!“

Koki jie lenkai – gudai! Nesuprasi. Statyboj kap dirbau su jais, tai vienas (namų statėm Čižiūnuose):

– Tutaj bendze apičepinės, tutaj bendze palanginės...

Aš stoviu prieg sienos, juokiuos.

– Tai dar, – sako, – jis iš mūs juokias! – Ir uždainavo jau jie lenkiškai.

– Ai, – sakau, – kap jūs cia dainuojat, nesuprasi! – Sakau: – Aš tai moku dar vienų iš mokyklos dainų lenkiškai.

– O, tai tu mum padainuok!

Aš jiems pajėmiau padainavau [karišką lenkų dainą], cia jau labai prašė.

– O Dzie, – sako, – varšaviak! Užtai, – sako, – jis ir šaipos iš mūsų, jis tai žino, viskų moka. Pandzie, varšaviak!

Aš jau, kap mokykloj, palei šitų, palei knygų, pagal viską. Sako:

– Kad ir akcento jo nesuprasi, kad jis lietuvis! (2012 08 03).

Taigi mokykloje išmokta taisyklinga lenkų kalba lietuvis galėjo nušluostyti nosį vietiniams bemoksliams „gudams“, nors patį, kaip vėliau prisipažino, lenkiškai mokęs mokytojas irgi buvo „lietuvis nuog Švenčionių“. Atidavus Vilniaus kraštą Lietuvai, atvažiavo kitas mokytojas, bet pabuvo tik vieną žiemą, kol prasidėjo karas. Tada mokyklai buvo atvežta lietuviška biblioteka, o Lietuvos šaulių sąjunga rinko dovanas „okupuoto lenkų krašto vaikams“...

.....

6 Beje, Lietuvos lenkų kalbą kaip savarankišką filologinį reiškinį (*polszczyzna litewska*) pripažįsta ir kalbininkai (Zinkevičius 1993: 290).

Šis ir kiti gyventojų prisimenami nutikimai iliustruoja, kad populiacija Valkininkų krašte išties vienaip ar kitaip buvo multikultūrinė, daugiakalbė, tad vieniokie ar kitokie susidūrimai ar net konfliktai etniniu pagrindu buvo neišvengiami. Be švietimo, turbūt ryškiausi lietuvių bandymai įtvirtinti savo etninę tapatybę susiję su bažnyčia. Virginijus Savukynas, nagrinėdamas etnokonfesinius pietryčių Lietuvos gyventojų santykius, taikliai pastebi, kad „kalbos ir savo tapatybės identifikavimasis yra susijęs tiek, kiek viena ar kita kalba vartojama bažnyčioje. <...> Tautiškumo suvokimas pagrįstas sakralumo sema. Kasdienybėje, profaniškoje erdvėje, galima kalbėti bet kokia kalba – tai negresia savo tapatybei. Tačiau einant į sakralią erdvę <...> tampa svarbi ir kalba“ (Savukynas 2003: 88–89). Šiuo argumentu jis paaiškina ir gana dažną XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos istorijos reiškinį – rietenas, kokia kalba bus meldžiamasi ar giedama bažnyčiose: „norint įtvirtinti lietuvių kalbos teises, jas visų pirma reikėjo įtvirtinti bažnyčioje“ (ten pat: 89–92). Kiek galima spręsti iš užrašytų pasakojimų, kovos dėl „lietuviškumo“ bažnyčiose Valkininkų krašte aktyviai vyko dar ir XX a. trečiajame ketvirtajame dešimtmėčiais. Žinoma, tai liudija ne ką kita, kaip problemišką lietuvių kalbos ir jos pagrindu konstruojamo etnoso padėtį Lenkijos okupacijos metais. Pasak vienos pateikėjos, vietiniai lenkai buvo labai išdidūs ir pasipūtę. „Tep jau nešės, kad lenkas, polski fason – čebatai net blizga!“ – pašaipiai komentuoja 1929 metais gimusi moteris iš Čižiūnų. Ji taip pat papasakojo ir apie etniniu pagrindu kilusį konfliktą bažnyčioje. Buvusios dvi bažnytinės vėliavos: viena – lietuvių, kita – lenkų. Dėl to, kuri bus nešama per procesiją, tekę net susigrumti. „Ir mes nepasdavėm jiems... Mes savo varėm, o jie savo varė“, – sako pateikėja ir priduria: „Ir nedaug jų buvo, tų paliokų. Nuog Paklėštarės va to galo ir cia keli. Bet toki zachalni, kad neklausk! Naglūs tokie“ (2012 08 03). Panašiai ir kita kalbinta moteris, 1927 metais gimusi L. A., iš minėtos neva „lenkiškos“ Paklėštarės, bent porą kartų išdidžiai pabrėžė, kad bažnyčioje „už lenkų lietuviškai sumos buvo“. Nors šiaip, jos nuomone, „nieko tų už lenkų gero nebuvo. Ir žmonės mūs prasti tokie, ir tie patys lenkai“ (2012 03 24).

Apskritai, analizuojant surinktą medžiagą, pamažu darosi aišku, kad neva etninis (lietuvių ir lenkų) konfliktas Valkininkuose dengia kur kas senesnę ir universalesnę kaimų tarpusavio konkurenciją, matyt, turinčią gilesnes socialines, dabar galbūt jau pamirštas šaknis. Pateikėjai užsimena apie ankstesnę kruviną dviejų šeimų nesantaiką, kai vienas pusbrolis iš Paklėštarės nužudė kitą – iš Čižiūnų. Už tai savo ruožtu taip pat buvę atkeršyta. Minima ir šurpi istorija apie šešis brolius Jančikus, kurie Kūčių vakarą klasta užpuolę ir nužudę neva jų tėvą nuskriaudusį kaimyną ir kelis jį palaikiusius žmones (2012 08 03). Panašu, kad tariamas Paklėštarės lenkiškumas ir Čižiūnų lietuviškumas, kuriais taip didžiuojamasi, tėra savotiškas kolektyvinės tapatybės konstravimo būdas, reikalingas savo išskirtinumui pabrėžti.

Tai, kad tautybė – lenkų ar lietuvių – šiame krašte buvo iš esmės daugiausia asmeninio (arba šeimyninio, bendruomeninio – kaip minėtuoju dviejų kaimų atveju) pasirinkimo, o kartais ir tiesiog atsitiktinumo reikalas, kuris istorijos peripetijose galėjo turėti itin tragiškų pasekmių, vaizdžiai iliustruoja ir vadinamųjų kruvinųjų Sekminių istorija. Ją dar prisimena daugelis Valkininkuose kalbintų pateikėjų. Šis beprasme daugiau kaip dviejų dešimčių vyrų mirtimi pasibaigęs tragiškas nutikimas per 1942 metų Sekmines, gegužės 25 dieną, yra išsamiai (taip pat remiantis valkininkiečių – tų įvykių liudininkų – prisiminimais) aprašytas R. Arlausko (2005: 139–144). Apibendrinęs savo surinktą medžiagą, autorius konstatuoja, kad tragedija prasidėjusi dėl šeimyninio konflikto: sūnus susipykęs su tėvu ir pagrasinęs jam šautuvu. Apie incidentą buvę pranešta vokiečių komendantūrai. Kadangi ginklo laikymas tuo metu valdžios buvo uždraustas, vokiečiai išsirengę pažeidėją suimti. Šis vieną jų nušovęs, o paskui ir pats žuvęs susišaudymo metu. Grėsė milžiniško masto tragedija (kaip vėliau Pirčiupiuose): už nukautą kareivį vokiečiai ketino sušaudyti šimtą žmonių. R. Arlauskas savo knygoje tolesnius įvykius taip interpretuoja:

Lietuviški kolaborantai su seniūnu priešakyje pradėjo įtikinėti vokiečių karinę vadovybę, kad neva tai veikia „lenkų partizanai“ ir tai jų provokacinis teroristinis aktas. Visus tuos, kurie turėjo lietuviškus 1940 m. išduotus pasus, paleido. Buvo nutarta suruošti jaunų lenkų tautybės vyrų gaudynes. <...> Taigi per tas Sekmines buvo nužudyta 22 vyrai. 21 iš jų visai nekaltas. Jų mirtis buvo visai beprasmiška (ten pat: 141).

Renkant medžiagą, iš skirtingų pateikėjų pavyko užrašyti dar keturias tų įvykių versijas. Esminiai pasakojamų istorijų momentai sutampa su knygoje nurodytais duomenimis, tačiau daugelis detalių, ypač – interpretacijos, gerokai skiriasi.

Pirmasis pasakojimas – minėtos Paklėstarės kaimo gyventojos L. A., – atrodo gana neutralus. Pateikėja tiktai pabrėžia įvykių tragiškumą ir konflikto iniciatoriaus lengvabūdiškumą.

Susiginčijo du broliai. Tik ne vienuos namuos jie. Arlauskai abudu, va, ant kalno tas namas yr. Susiginčijo, o Kaziukonytė ta draugė jų buvo, va čia namas. Nu ir, matyt, turėjo namie patefoną, kap tą vadino pirmiau. Nu, ir susiginčijo. Tai aš to iki galo ir ne... Nu, dėl to patefono. Ar jis paėmė tą patefonų, ar nė, bet nuėjo – ir čia kareivinės kaip buvo, tą vokiečiai stovėjo – ir paskundė. O ką jis ten sakė, kas tą žino, ką jis tą sakė. Nu, ir nuėjo... Tas, kuris pabėgo, tai kam tą reikėjo tą vokietį šaudyt? Nereikėjo. Ir gal to nebūtų buvę. Bet nušovė vokietį, reiškia, čia irgi prie Merkio namas Kaziukonių stovėjo, dar draugė jinai mano, ta Marytė. Tai... nušovė. Nu, ir paskui, ar tą jį nušovė, ar jis pats nušovė, tas Arlauskas. Nu, ir prasdėjo tragaidė. Surinko visus lenkus ir sušaudė ant kitos

dienos. Va, yra kapas gi tį, prie šito... Tai ten visi dvidešimt penki žmonės nušauti jauni. Ir vyro brolis. Dar pasų laikė, kad jis lietuvis atseit, pasų laikė. Jau vyras mano jau nuėjo pažiūrėt. Jau jis tį nulėkė, – kad jau nušautas buvo. Ir pasų laikė, Andruškevičius.

– *Ir vis tiek šovė?*

– Nušauti visi buvo, ir jauni. Ir vaikai palikti buvo, labai liūdna. Nu, va tokia tragaidė buvo. Kame ten reikalas, kas juos žino. Sunku pasakyc (2012 04 17).

Antrąją pasakojimo versiją užrašėmė iš vyro, gretimo Užuperkasio kaimo gyventojų S. P. (gimęs 1924 m.). Pasak jo, jam pačiam vos per plauką pavyko išvengti gaudynių ir tik pasislėpus ant aukšto likti gyvam, nes jo pase buvo įrašyta, kad jis yra lenkas⁷.

Cia buvo toks Arlauskas, jis turėjo merginą, kas, suprantat, nu, savam kaimi, cik biskį toliau. Tai tadu kap kartas an Sekminių buvo, cia jis tokį magnetofonų turėjo, senovinį. Tai jis su tėvais gyveno. Ir norėjo tų magnetofonų pajimc ir nešcis in mergų savo. Tėvas nedavė. Tai su tėvu susibarė. Jie medžiotojai buvo, tai tas, suprantai, už šautuvo – ir in tėvų. Tai tėvas išbėgįs iš namų, o vokiečiai buvo gi, kareivinės ten buvo, tai vokiečiai... tai [tėvas kreipėsi] in vokiečius. Vokiečiai ten gatvele ajo, a jis [t. y. sūnus], suprantai, pamatė, kad eina, tai atsigulęs pliaukštelėjo ir užmušė [iš] vokiečių vienų. Tai paskiau kap pradėjo šaudzyc, tai ir jį užmušė ten. Nu. O po to, suprantat, iš karto cia pripažino, kad lenkų partizanai. Nu, ir davaj po kaimus eic, per miestelį. Cia Užuperkasėj: „Lenkas pasi?“ – ir už pakarpos! Ir suvarė vienųdzien, kitos dzienos atvažiau, išvežė ten gi, yra [įrašė nesuprantama frazė] nuo kapinių ten biškį, už kelio. Tai prie tų kapinaitių išvežė ten mašinų, kulkosvaidžius pastatė... Tai ten devyniolika ar dzvidešimc, nepamėcinu, nušavė. Tai paskiau dar Užuperkasėn atvažiavo, tai per tų gatvį važiavo, tai irgi penkis žmones.

– *Gatvėj tiesiog?*

– Į namus užaina, pažiūri. Buvo gi, suprantat, seniūnas, vedžiojo dar. Nu. Vokiečiai patys gi, žinot, ne... nežino. Tai penkis žmones cia dar (cia tris paėmė, fabrike dar du), ir išvežė va cia, in mokyklų einanc, tai irgi sušaudė, tai cia penki palaidoci. <...> An paso pažiūrėjo – lenkas, ir viskas yr (2012 03 24).

Trečioji pasakojimo versija jau gerokai skiriasi, mat ją užrašėmė iš Čižiūnuose gyvenančios minėtojo seniūno, kuris, pasak kitų kalbėtojų, ir sumanęs dėl visko apkaltinti lenkus, dukters. Moteris, pokalbio metu nekart prisipažinusi, kaip labai gerbė ir mylėjo tėvą, kaip jis buvęs vertinamas aplinkinių, ir, regis, suvokdama, kad šitoks poelgis lyg ir nedaro jam garbės, akcentus sudėliojo jau visiškai kitaip.

.....

7 Įsidėmėtina, kad Lenkijos valdymo laikotarpiu įrašant tautybę pase neretai taikyta ir tam tikra prievarta, o kai kada „nebūdavo net klausama: tiesiog įrašydavo lenkas (lenkė)“ (Kalnius 1998: 40).

Anot jos, patys vokiečiai sumanę atsiskaityti su lenkais, o jos tėvas, būdamas lietuvis, Paklėstarės lenkų nepažinojęs ir todėl vokiečiams pataręs kreiptis į savo pavaduotoją – taip pat lenką.

Nu, ir pas mus Valkinyki buvo. Vokiecys vaikščiojo in kokių tai mergų, ir tį kokis vyriškas irgi vaikščiojo, bernas. Nu, ir jis nieko, jam buvo gaila jos, ir jis tų vokiečių nušovė. Tai žinai, už tų vokiečių keturiolika žmonių suėmė. Tai paliokai. Reiškia, išskyrė. Mano tėtė buvo seniūnas tadū. <...> Mūs tėtė sako:

– Žinot ką, aš lietuvis.

O [jam] sako:

– Duokit man lenkų. – Reiškia, lenkai pašaudė. Užmušė tų vokiečių lenkas. Lenkas. – Tai dar ma duokit ciek žmonių, – sako.

Mūs tėtis sako:

– Žinot ką, man yra pavaduotojas Paklėstarėj, lenkas. Ir jisai žino tį visus žmonis. Ir jūs eikit tįnai, ir jum viskų išaiškins. O aš, – sako, – cia, Čižiūnuose būdamas, aš, – sako, – lenkų ne, pas mani visi lietuviai.

Ir tu žinai, tep padarė. Tep padarė. Nuvažiavo jieį tį, jieį nuvejo tįnai ir parinko: kieno pasas lietuviškas – palaido, kieno polskas – duobėn, duobėn!.. Duobėn, va. Kap va cia tokios pirkelės, ir kapinės (2012 08 03).

Radikaliausių kruvinųjų Sekminių vertinimą vis dėlto aptinkame itin patriotiškai nusiteikusio lietuviuo, jau cituoto degsniškio pateikėjo A. B. pasakojime. Jo nuomone, minėtasis sprendimas apkaltinti lenkus buvęs tikras išsigelbėjimas, nes padėjęs išvengti dar baisesnių skerdynių ir daugybės žūčių.

Aš dirbau su žmogum, kurio brolis pats nušovė [vokietį]. Tai jis pats pasakoj. Sako, susbariau su broliu. O vokiečių gi čia kareivinės, viską, kavalerija stovėjo <...>. Kap su broliu susbarė, tai tas, šautuvų kap turėję, sako:

– Aš tavi nušausiu!

Tai šitas jaunesnis brolis atajo in vokiečius. Ir vokiečiams pasakė. Sako:

– Va, brolis mani norėję nušauc.

Nu, tai šiciej va, dvejose ar trijose, kiek tų buvo, nežnau... Nu, ir aj su juoj.

– Kur brolis?

Tai tas brolis – per Merkę ir kiton pusėn, miškan. Ir kap lipo vokietys per tvorą, tai kap šavė – ir pataikė. Nušovė. Tai gerai, kad buvo dar komendantas. Buvo jau sustvėrus policija, tai buvo lietuvis komendantas, policijos. Tai pajėmįs jisai, reiškia, pas tą gi... [Vokiečiai] šimto žmonių pareikalavo užmušc, sušaudzyc! Baisu! Pas juos buvo jau tokia programa. Pajėmė, sako, jau jis (jis lietuvis buvo, šitas policijos komendantas), tai pajėmįs sako:

– Lenkas nušovė.

Pagal pasų. Ar jie rado, ar jie kap, nu, nežnau, kap tų buvo. Bet kap pasakė komendantas, kad lenkas, – nu, Arlauskas jisai. Pavardė. Tai pajėmįs... Lenkus ir ieškojo. Lietuvių nekludė. O jei ne, tai būt daugiau sušaudį! (2011 06 18).

Matome, kad tų pačių įvykių interpretacija ir vertinimas kiekvieną kartą yra susijęs su pasakotojo asmenybe ir pozicija. Priklausomai nuo to, kas yra pats, pasakotojas aiškiai renkasi tam tikrą dėstymo strategiją, vienus momentus užtušuodamas, o kitus – išryškindamas. Kas vienam yra didelė tragedija, kitam – vos ne sėkmė; kas vienam yra gėda, kitam – nuopelnas. Akivaizdu, kad tiesa kaskart yra ne istorinė, o veikiau asmeninė, kurios verifikuoti iš esmės neįmanoma, kad ir kaip dėl sakinės istorijos šaltinio teikiamos informacijos kokybės nerimautų ar piktintųsi istorikai (plg. Švedas 2012). Antra vertus, čia galima prisiminti vieno iš žinomiausių žodinės istorijos tyrėjų, amerikiečių mokslininko Alessandro Portellio išsakytas mintis, kad ši sritis labiausiai ir išsiskiria tuo, jog suteikia žinių ne tiek apie istorinius įvykius, kiek apie jų prasmę. Pasak A. Portellio, pats vertingiausias žodinės istorijos šaltinių bruožas yra būtent pasakotojo subjektyvumas: čia „kalbama ne tik apie tai, ką žmonės padarė, bet ir ką jie norėjo padaryti, ką vaizdavosi darą ir ką dabar mano padarę“ (Portelli 1981: 99–100). Beje, tvirtu šio autoriaus įsitikinimu, subjektyvumas yra nė kiek ne menkesnis istoriko reikalas nei labiau užčiuopiami „faktai“ (ten pat: 100). Nesunku numanyti, kur slypi žodinės istorijos patrauklumo šaknys; kaip matėme ir iš cituotų pavyzdžių, jos objektas apima savotiškai „sužmogintą“, individualizuotą istorinę informaciją, pagrįstą asmenine kalbėtojo patirtimi ir požiūriu.

„ŽYDAI GERI BUVO ŽMONĖS!“ TRAGIŠKAS ŽYDŲ LIKIMAS VALKININKIEČIŲ ATSIMINIMUOSE

Gausi ir spalvinga žydų bendruomenė prieškarium sudarė reikšmingą Valkininkų, kaip ir kitų šalies miestelių⁸, gyvenimo ir kultūros dalį. Nors požiūris į žydus ir čia buvo nevienareikšmis, o žydo paveikslas, apipintas gausybe folklorinių motyvų, yra tapęs neatsiejama folkloro dalimi (plg. Anglickienė 2006), vis dėlto žydų gyvenimas, jų kultūra ir likimas Valkininkų krašte turi ir specifinių, vargiai kitur Lietuvoje žinomų, bruožų.

Apie žydus valkininkiečiai pirmiausia kalba kaip apie prekybininkus, aprūpindavusius apylinkių žmones būtiniausiomis prekėmis, su kuriais visai draugiškai sutardavę. Antai tipiška pastaba, atspindinti šiuos santykius:

.....

8 Apie su Viekšnių žydais susijusią folklorinę tradiciją žr. Būgienė 2007: 67–69.

Visi žydai prekiaavo, prekybininkai jie buvo. Kiekvienas ūkininkas tai vis turėjo kokį tai žydą, pas kurį ėmė be pinigų. Kaip turėdavo, atiduodavo (2012 03 24).

Valkininkuose žydų buvo daug, jų trobos užėmė visą miestelio centrą. Kalbin-ti žmonės pažymi, kad žydų turtinė padėtis buvusi nevienoda – buvę ir turtingų, ir visai „biednų“. Pateikėjus labai žavi prisimenamas žydų tarpusavio draugišku-mas, pagalba vienas kitam ir komercinė jų gyslė, pasireikšdavusi geranorišku požiūriu į klientą ir pastangomis jam įtikti. Pavyzdžiui:

Bulves kasant tai žydai ataneša net ant lauko silkų. Prie bulvių. O baltos tos silkės, gardzios, riebios – dabar tokių nėra! (2012 03 24).

Tokia žydauka labai gera, ar pirkc, ar ko, ir dovanai duos... (2012 08 03).

Nors paprastai tvirtinama, kad žemės žydai nedirbė, vis dėlto netolimame Degsnių kaime (apie tris kilometrus nuo Valkininkų) gyvenę žydai žemės turėjo, kai kurie – ir nemažai (net 40 hektarų ir daugiau), tad samdė ją dirbti aplinkinius valstiečius. Šio kaimo žydai vertėsi specifiniu verslu: jie priimdavo prižiūrėti psi-chiškai neįgalius žmones (pasak valkininkiečių, „durnelius“) ir už jų išlaikymą gaudavo iš valstybės pinigų. Jie buvę nemaži, todėl, anot vieno pateikėjo, paskui pradėję tuos „durnelius“ imti ir lietuviai – juos priglaudė penkios ar šešios lietu-vių šeimos (2012 08 03).

Degsnių žydai valkininkiečių atmintyje ypač įstrigo dėl vieno savo poelgio. 1940 m. birželio 4 d. sudegus gretimam Pučkornės kaimui, degsniškiai žydai atvažiavo su vežimais ir parsivežė padegėlius pas save gyventi.

Žydai visus parinko, nė vieno neliko. Dar tėvų kalbino. Žinai, jis kap pasiturintis, tai jie draugavo su žydais. <...> Žydai parvežė visus (2012 08 03).

Tačiau ši Pučkornės padegėlių apgyvendinimo istorija turi labai jau nešlo-vingą tęsinį: net keletas iš apgyvendintųjų vėliau padėjo vokiečiams išvaryti savo geradarius – degsniškius žydus. Apie žydšaudžių veiklą ir paskesnę jų likimą itin emociškai pasakojo vieno iš priglaustųjų padegėlių duktė B. K., gimusi gerokai vėliau, jau 1946 metais.

Išvarė. O buvo gi mūsiškiai. Mūsiškiai, Degsnių žmonės, kurie tarnavo tiem vokiečiam. Taip! Kurie varė, tai prisdėjo. Dabar pamirį, jau nėra. Tai išvežė Sibiran [tuos žydšau-džius], tai dar pašalpas gau kap grįžo. O tu Dieve, Dieve! Žydus varė, žydų turtų susdė-jo, tai išvežė Sibiran, ir dar kap grįžo, – ir namus davė, ir mokėjo, kad Sibirą išskentė!

Buvo ir teisingai išstremta Sibire, tokių yra. <...> Buvo seniūnas lietuvis, buvo kici. Ir visus turtus dėjosi: ir auskarus, ir tuos, nu, auksinius, viską. Buvo tokių, kad <...> dar ir atimdžinėj iš žydaukų. <...> Trys buvo. Ir žydziukų nušavė va ant kalno, bėgo tas žydziukas... (2011 06 18).

Pasak kito pateikėjo, Degninių gyventojų A. B., žydšaudžiai buvę keturi:

Tai po dzvidešimc penkis metus gavo. O vieno tai nespėj nė nuteist. Trakuose sklepi pragaišo. Nežinau, nė koku mirtim. Ir šeimos buvo išvežtos. Vienas grįžo. Pas mani dar statybon dirbo, Sabaliauskas (2012 08 03).

Motyvai apie tragišką plėšikavusių žydšaudžių gyvenimo pabaigą, paprastai baigiami pamoralizavimu, jog nusikalstamai įgytas svetimas turtas nenuėinąs į gera, yra taip gausiai išplitę visuose Lietuvos regionuose ir taip organiškai susilieję su sakmiškais siužetais, kad jau drąsiai juos galima laikyti folklorinės tradicijos tąsa (plg. Daugirdaitė 2010). Vis dėlto autentišku skausmu kaskart nutvilko iš pateikėjų išgirstami tokie žydų tragedijos liudininkų atsidūsėjimai:

Vėlei aš būčiau nematįs [kaip juos varė]... Akysa stovi... Savi žmonės... (2012 03 27).

„BUVO IR BALTI, RAUDONI IR ŽALI“: NEVIENAREIKŠMIAI PARTIZANINĖS VEIKLOS VERTINIMAI VALKININKŲ KRAŠTE

Valkininkų krašto daugiakultūre aplinka ir etninė, socialinė bei ideologinė gyventojų įvairovė negalėjo neatsispindėti ir jų pasirinkimuose karo, o ypač – pokario metais. Partizaninė veikla, ėjimas į mišką su ginklu rankose čia, kaip ir daug kur aktyvia rezistencine veikla garsėjusioje Dzūkijoje, buvo didelio masto. Tačiau ir vėl šis kraštas turi savo specifiką: žmonės čia vardija ištisą ideologinę partizanų „vaivorykštę“ ir neretai atvirai abejoja jų veiklos prasingumu. Antai pateikėjos L. A. nuomonė tokia:

Buvo ir balti, raudoni ir žali. Aš dabar dar negaliu atskirt, kur kokie! <...> O kai bajina, kad buvo koki tį partizanai, ar kų. Nežinau, pas mus tai cik vagiai buvo, ne partizanai, daugiau niekas (2012 03 24).

Pasak kito pasakotojo, S. P. iš Užuperkasio, į raudonuosius partizanus ėję ir karo metais nuo mirties išsigelbėję žydai:

Keturi žydai cik liko, pabėgo. Cia tokie Lukoševičiai – Chaimas ir Uskė buvo. Chaimas tai paskiau partizanuose buvo. <...> Žydai partizanavo, prieš vokiečius buvo. Ateina, su-

prantat, kaimuosna kur ant sklypų. Duoną, tai mėsos kokios turi, tai išneša viską. Valgyc reikėjo. <...> Pas mus tai neateina Valkinykuose, policijos buvo (2012 03 24).

Baltieji – lenkų partizanai pasakotojų atmintyje išlikę menkiausiai:

Visokių [partizanų] buvo. Ir lietuviški, ir rusiški. Ir balci dar buvo. Ale in mus neatej. In Eišiškes labiau (2012 08 03).

Kalbintieji Valkininkų apylinkių žmonės nepalankiausiai atsiliepia apie raudonosius („rusiškus“) partizanus. Su jų kova prieš vokiečius šiame krašte atvirai siejama garsioji Pirčiupių kaimo tragedija, gyvai išlikusi valkininkiečių atmintyje:

Kap tas kaimas degė, tai net cia... mes va, Čižiūnuose girdėjom, kap riksmas buvo. Pilnas tvartas buvo suvaryta... Ir uždegė! (2012 08 03).

Bene originaliausiai Pirčiupių tragedijos priežastis interpretavo tikras savamokslis karo istorikas ir politologas A. B. iš Degsnių. Pateiksime ilgesnę jo samprotavimų ištrauką.

Jiej [vokiečiai] žiaurūs buvo cik tuo, jei juos pakliudzysi. Jei jau sužeisi... Vat, Pirčiupius sudegino. Nu, tai kas – pacys sudegino žmonės.

– *O tai kaip – patys?*

– Visai paprastai. Dar yra gi gyvas Simokaitis. Jis pabėgo vaikas būdamas. Pas senelius buvo, tai pabėgo. Apšaudė [partizanai vokiečius], mašina važiavo nuog Eišiškių, ir apšaudė.

– *Vokiečių mašina?*

– Vokiečių. Ir gal užmušė, gal neužmušė. Nu, nežnau, kap tį buvo. Aišku, kad užmušė, kad jau atkeršino šitep. O jiej buvo perspėta. Buvo išejį miškan, rusų partizanuosa. Trise. Iš to, iš Pirčiupių kaimo. Iš Naujų Pirčiupių.

– *Pas rusiškus partizanus?*

– Pas rusiškus. <...> Jiej ne vienąkart apšaudė. Tai gal nenušavė, gal neužmušė, gal ką. Tai dar dovanodavo. Ir liepė grįžt ir parnešt ginklus, viską, – ir nekliudzysim. Nu, tai kur jiej tau, žinai, iš po krūmo tai ir durnas nušaus, mašiną apšaudzys. Tai cia ne problema! Ir ne tavo, kaip sako, didvyriškumas. Cia ne didvyriškumas! Tu visam kaimui gresi pavojų... Nu, tai pajėmį kap apšaudė, tai jiej [vokiečiai] grįžo Eišiškėn atgal, atvažiau šarvuočiai, apstoj kaimų. O kur šiciej didvyriai tadu buvo?! Kas juos žino, sulindo miškan! Bijoj ir prasižiot! Iš pasalų, kap sako, apšaudzyc ir durnas apšaudzys, bet va, kad taip būt, va šitep – kryžminį ugnį kyšterį, būt nor žmonių pabėgį daug. Būt nor pabėgį žmonės. O tai – varo motinas, tėvus, vaikus, o jiej žiūro sėdėdami, žiūro. Kas jiej per didvyriai

buvo?! Nepasakysi kitap: budeliai pacys! Pacys nužudė. Suvarė vyrus vienan kluonan, moteris su vaikais, senius – kitan kluonan, užspyrė duris, uždegė... Gyvus uždegė! Tai kas ten darės – kaukšmas, rikšmas, viską!.. O tai būt jieį pajėmį apšaudį iš miško. Taigi miškas vietoj! Ir aplinkui dar miškas. Šimtas devyniolika guli... (2011 06 18).

Pradėjęs kalbą lyg nenoromis, nuolat paraginamas, pateikėjas palengva vis labiau įsikarščio, kol galiausiai prapliupo nevaržoma emocija nevykėlių raudonųjų partizanų kritika. Klausantis jo kalbos piršosi mintis, kad šią kritiką ir savąją tragedijos vertinimą jis bus seniai ir nuodugnai apgalvojęs, matyt, ilgus metus jausdamas susierzinimą ir pasipiktinimą dėl sovietinės „didvyrių“ partizanų šlovinimo retorikos. Žinoma, jo pateikta interpretacija – gana netikėta ir tikrai ginčytina: didžiausia kaltė dėl įvykdyto nusikaltimo žmoniškumui A. B. samprotavimuose lyg nejučiomis užkraunama ne tiesioginiams kaimo degintojams vokiečiams, o raudoniesiems partizanams, kurių veikla tapo susidorojimo dingstimi. Vis dėlto A. B. minčių originalumas ir pasakojimo emocijumas savotiškai paperka, priversdamas susimąstyti ir suabejoti ilgus metus sovietinės propagandos brukta įvykių traktuote ir liautis kliovusis stereotipiniu mąstymu.

Žalieji – lietuvių partizanai mūsų kalbintų pateikėjų yra vertinami palankiausiai. Jų drąsa, gebėjimas priešintis net ir pačiomis sudėtingiausiomis sąlygomis žmonėms kėlė susižavėjimą ir pagarbą. „Chrabras vyras buvo!“ – apie kurį laiką slapstyta „miškinį“ išsitarė tas pats raudonuosius partizanus taip suniekinęs A. B. (2012 08 03).

Vis dėlto iš sukauptos medžiagos atrodo, kad ypatingų liaupsių Valkininkų krašte lietuvių partizanai irgi vargiai sulaukė. Matyt, šioje daugiakultūroje aplinkoje ir jų pasirinkimas – kovoti už Lietuvą – žmonėms atrodė sunkiai suvokiamas, nepamatuotas, o kartais – tiesiog atsitiktinis. Kai kurie pateikėjai nurodo, kad neretai dalies jaunų vyrų apsisprendimą eiti į mišką nulemdavo jau anksčiau partizanauti išėję draugai. Labai jautriai (intuityviai?) šią skirtį kartais užčiuopia moterys. Antai jau minėtoji čižiūniškė pateikėja, kalbėdama apie brolių, pabrėžė, kad užvis labiausiai jai rūpėdavę kas vakarą nunešti jam valgyti, o politinis brolio pasirinkimas ar tai, į kokius ten partizanus jis išėjęs, ją menkai tedominę (net pakartotinai klausiamo, ji painiojosi ir neįstengė prisiminti). Pasak jos, iš pradžių jauni vyrai tiesiog bėgo iš namų, o paskui „vieni vienan šonan pasdavė, kici – kitan“ (2012 08 03).

Apibendrinant galima teigti, kad kalbinti Valkininkų krašto žmonės partizanų veiklą vertino ne itin palankiai, o kai kada – tiesiog smerkė juos už plėšikavimą, maisto grobimą (nors ir pripažindami, kad valgyti jiems reikėjo iš kažkur gauti). Regis, ilgametė konfliktų ir tragedijų, susijusių su ginkluota kova, patirtis valkiniečiams bus suformavusi neprielankumą visiems „miške tupintiems“ kovotojams, kad ir kokios ideologinės „spalvos“ jie būtų buvę.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Išanalizavus Valkininkų krašto žmonių autobiografinius pasakojimus matyti, kad juose ryškiai atsispindi lokalinė šio sudėtingo likimo Lietuvos kampelio istorijos specifika: painūs etniniai ir kalbiniai santykiai, per porą metų net keturis kartus pasikeitusi valdžia, ilgametis besiformuojančios tautinės tapatybės varžymas, sudėtingos karo ir pokario metų istorijos – tai tik nedaugelis temų, skaudžiai palietusių individualius čionykščių žmonių likimus. Krašto istorija čia dramatiškai įsiveržia į asmeninę kiekvieno žmogaus istoriją ir kiekvieno savaip patiriama, išgyvenama, apmąstoma ir pasakojama. Aišku, tai neišvengiama, nes, kaip pabrėžia suomių mokslininkas Perttis J. Anttonenas, vieta asmeniniame pasakojime yra labai svarbi: individo tapatinimasis su tam tikromis vietomis – pavyzdžiui, asmeniniai pasakojimai ar gyvenimo istorijos, pasakojančios, kas, kam ir kur nutiko, ir kaip tai, kas nutiko, pakeitė ar paveikė socialinę žmonių tapatybę, – visuomet yra gerokai didesnio ir sudėtingesnio politinio ar istorinio pasakojimo dalis (Anttonen 2005: 108). Toks politinis istorinis pasakojimas palengva dėliojasi iš daugelio neišvengiamai fragmentiškų asmeninių pasakojimų. Juose atsispindi ir tiesioginė žmonių patirtis (jų išgyventa istorija), ir istorinė atmintis – perimta, patirta žodžiu, apmąstyta, tačiau asmeniškai neišgyventa istorinių įvykių atmintis (Valauskaitė 2008). Absolūtus ir neišvengiamas tokios istorinės refleksijos dėmuo ir bene pamatinė jos savybė yra subjektyvumas: pasakojantis žmogus per savo pasakojimus atsiskleidžia kartais netgi ryškiau ir įspūdingiau nei jo pasakojami įvykiai. O daugiariopos tų pačių konfliktinių situacijų interpretacijos, visiškai skirtingų momentų ir požiūrio akcentavimas padeda klausytojui (ir tyrėjui) aiškiai įsisąmoninti, kad istorinė patirtis niekada nebūna vienoda, kaip ir tiesa, matyt, nėra ir negali būti viena. Vienos iš daugybės galimų versijų pasirinkimas ir prievartinis ideologinis įtvirtinimas ar savotiškas legitimizavimas, pavyzdžiui, paskelbiant knygoje, tiktai nuskurdina istoriją, kuria mąstymo stereotipas ir dažniausiai būna neteisingas daugumos kalbamųjų istorinių įvykių dalyvių atžvilgiu.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laima 2006. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius.
- Anttonen Pertti J. 2005. *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*, (*Studia Fennica Folkloristica*, No. 15), Helsinki.
- Arlauskas Romualdas 2005. *Valkininkų kraštas istorijos verpetuose*, Vilnius.
- Biržiška Mykolas 1992. *Vilniaus Golgota*, Vilnius.
- Būgienė Lina 2007. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Vieکشnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 56–71.
- Daugirdaitė Vilma 2006. Folklorinės patirties apraiškos gyvenimo pasakojimuose, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXII, p. 214–224.

- 2010. „Svetimas turtas neina į gera“: pohlolokaustinės refleksijos iš folklorinės perspektyvos, *Tautosakos darbai*, [t.] XL, p. 80–96.
- Grigas Romualdas 1996. *Paribio Lietuva: Sociologinė paribio gyventojų integravimosi į Lietuvos valstybę apybraiža*, sudarė Romualdas Grigas, Vilnius.
- Jurginis Juozas 1978. *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*, Vilnius.
- Kalnius Petras 1998. Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, *Lietuvos etnologija*, t. 5.
- Portelli Alessandro 1981. The Peculiarities of Oral History, *History Workshop*, No. 12, p. 96–107.
- Savukynas Virginijus 2003. Etnokonfesiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje istorinės antropologijos aspektu, *Kultūrologija*, t. 10: *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, p. 80–98.
- Švedas Aurimas 2012. *Sakytinės istorijos galimybės ir ribotumai sovietmečio epochos tyrimuose*, prieiga per internetą: <http://www.lti.lt/failai/Sakytines_istorijos_ribotumai.pdf>.
- Valauskaitė Laura 2008. Istorijos refleksijos prie Neries, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 15(889), p. 10.
- Zinkevičius Zigmantas 1993. *Rytų Lietuva praetyje ir dabar*, Vilnius.

Experience and Reflection of History in Life Stories of Valkininkai People

LINA BŪGIENĖ

Summary

The subject of the article comprises autobiographical narratives of the inhabitants of Valkininkai parish in the south-eastern Lithuania, recorded during fieldwork in 2011–2012. Having adopted the folkloristic perspective, the author is mainly concerned with individual interpretations of historical events rather than with their historiographic verification. The analysis aims at elucidating the autobiographical narratives dealing with historical events as means of identity construction.

Valkininkai parish is considered a borderland with regards to its historical past: in 1920–1939 this region was under the Polish rule, while subsequently, in 1939–1941, the ruling regime changed as many as four times during a couple of years, resulting in various tensions, conflicts, and people being forced to take sides and make radical choices related to their identity and affiliation. On the basis of the recorded narrative material, the author sets out to prove the occasionally accidental and artificial character of such choices, including even the most important categories of identity, such as ethnicity, ideology, etc. Having discovered several differing individual interpretations of the same historical conflict (which took place in 1942), the author emphasizes the importance and value of subjectivity in the personal narratives of historical events, concluding that unearthing of a single historical truth in such personal testimonies is virtually impossible.

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Atmintis ir tapatybė: multikultūrinių pasienio bendruomenių tyrimas“ pagal Lietuvos mokslo tarybos remiamos veiklos kryptį „Mokslininkų iniciatyva parengti projektai“ (sutarties Nr. MIP-110/2011).

Gauta 2012-10-30